

ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД НА ДВУЗИЧНИТЕ РЕЧНИЦИ С НЕМСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Наталия Лечева

ШУ „Епископ Константин Преславски“, 9700 Шумен, mlechev@yahoo.com
Факултет по Хуманитарни науки
Катедра Немска филология

РЕЗЮМЕ: Българската лексикографска наука отразява само едноезичните речници и пропуска спецификата на двуезичните. Тя акцентира предимно на тяхното съдържание, а пренебрегва структурата на огромното словесно богатство. Предметът и задачите на това научно изследване е преглеждането и подреждането на емпиричните данни в двуезичните речници. Изложението се представя в исторически обем и се анализират онези речници, които в даден период от време са определяли лексикографския стандарт. Лексикографският анализ се извършва на базата на двуезичната лексикографска теория, развита от Виганд. Особено внимание се обръща на микроструктурата на речниковата статия, а проблемите на макроструктурата само се споменават.

HISTORICAL REVIEW OF BILINGUAL DICTIONARIES WITH GERMAN AND BULGARIAN

Nataliya Lecheva

University of Shumen "Ep. K. Preslavski", 9700 Shumen, mlechev@yahoo.com
Faculty of Humanities

ABSTRACT: Bulgarian lexicographic science reflects only monolingual dictionaries and misses the specifics of the bilingual ones. It puts the stress on their contents and ignores the structure of words. The subject and objectives of this research is observation and arrangement of empirical data in bilingual dictionaries. The study is presented in historical aspect and some dictionaries, which have determined the lexicographic standard for some time, are analysed. The lexicographic analysis is made on the ground of the bilingual lexicographic theory of Wiegand. A special point of view is the microstructure of dictionary entry and the problems of the macrostructure are only mentioned.

1. Въведение

Предмет и задача на това научно изследване е преглеждането и подреждането на емпиричните данни в двуезичните речници. Изложението се представя в исторически обем и се анализират онези речници, които в определен етап са определяли лексикографския стандарт. Лексикографският анализ се извършва на базата на двуезичната лексикографска теория, развита от Виганд (Виганд 1995, Цайпиг/Виганд 1995, Виганд 1996). По-голямо внимание се обръща на микроструктурата на речниковата статия, а проблемите на макроструктурата само се споменават.

Особен интерес представляват йерархичните отношения между компонентите на микроструктурата. Двата непосредствено съставлящи елемента на основната структура са коментар към формата (КФ) и коментар към формата на еквивалентното отношение (КФЕ). КФЕ може да има подкоментари (ПКФЕ) на различно ниво.

Една от задачите на това изследване е характеризирането на показателите по вид и

разпределянето им върху компонентите на микроструктурата. Въз основа на това се очертава една от функциите на речниците, да заместват компетентността на ползвателите, компетентни само изходния език (ИЕ) или само в езика - цел (ЕЦ).

2. Първите речници на Миладинов: Немско – български речник (1893) и Българско – немски речник (1900)

Ако не се вземат пред вид няколкото джобни речника и лексикографската част на публикуваната във Виена Граматика на българския език (срв. Цанков 1852: 155 – 216), то двата речника на Миладинов: Немско – български речник от 1893 и Българско – немски речник от 1900 са първите големи лексикографски трудове с български и немски език (около 25 000 речникови статии). На фона на езиковата ситуация тези речници придобиват още по-голяма значимост. Създаването и кодифицирането на българската писменост започва в средата на 19 век (срв. Щайнке 1990:

2304- 2305), но и след Освобождението още не е приключило. Това създава трудности за лексикографската работа. Турските заемки „заглушават“ българския език, а българските неологизми все още не са така популярни сред народа. Трудности има и с изписването на немските думи, защото по това време правописът в Германия и Австрия се различава. Миладинов използва и двата правописни варианта.

Микроструктурата на речниковата статия в двата речника е бедна на формални показатели. Освен правописа на думата в речника на Миладинов от 1893 (немско – български) се съдържа и информация за рода и типа склонение на съществителните, но само в коментара на формата (КФ) в изходния език (ИЕ). Към речника е приложен списък със силните и неправилни глаголи, но в лексикографския текст на това не е обърнато внимание.

В „Миладинов 1900“ (българско – немски) КФ на ИЕ съдържа информация за рода и образуването на множествено число на съществителните, когато не е възможно определянето и образуването на формите според окончанието на основната форма. КФ на ИЕ на глаголите съдържа информация за преходност / непреходност. В края на статията, след маркера pp (Partizip Perfekt) се въвежда и формата за минало причастие. За прилагателните се дава само формата за рода.

Немско – българският речник „Миладинов 1893“ е адресиран предимно към потребители, компетентни в езика - цел (ЕЦ), защото КФ на българските еквиваленти съдържа само правописа на думата. В българско – немския речник „Миладинов 1900“ напротив има и в двата КФ освен правописа и друга информация. Според нейното натрупване в КФ на ИЕ би могло да се приеме, че и този речник е адресиран към ползватели, компетентни в ЕЦ, което пък противоречи на обявеното намерение на автора.

Микроструктурата на речниковата статия по принцип не е интегрирана, но има и статии, в които могат да се видят наченки на интеграция. Полисемните отношения на еквивалентност се идентифицират чрез примери или чрез коментар към еквивалента (КЕ). КЕ има само в българско – немския речник „Миладинов 1900“. Той обхваща синоними, колокативни партньори, както и прагматични данни (32 диастратни маркера). При „Миладинов 1893“ КЕ се формулира при ИЕ и се поставя пред еквивалента. При „Миладинов 1900“ освен този вид КЕ и в ЕЦ има формулиран КЕ, който се поставя след еквивалента и е адресиран към ползвателите, компетентни в ЕЦ.

3.Речниците на Вайганд и Дорич: Българско – немски речник (1913) и Немско – български речник (1918)

Българско - немският речник на проф. д-р Густав Вайганд със съдействието над-р Александър Дорич (1913) и Немско-българският речник на д-р А.Дорич със съдействието на проф. д-р Густав Вайганд (1918) излизат през 20-те, 30-те и 40-те години на 20 век в няколко издания и превъзхождат всички други, излезли до тогава речници с немски и български език по обема на макроструктурата и по прецизното оформяне на речниковите статии. При избора на думи в своя Българско - немски речник Вайганд, както и Миладинов, възприема многото турски заемки, но ги маркира в лексикографския текст, а в предговора обръща внимание на това, че се срещат само в народната реч и в по-старата литература. Двамата автори са принудени, поради липсата на единен начин за писане на български, да включат различните писмени варианти на една и съща лема.

В макроструктурно отношение и двата речника са средно големи (около 40 000 статии), които са подредени по азбучен ред, в ниши, според словообразуването. Като елементи на макроструктурата се появяват префиксите, формите за минало време на глаголите в българския език и неправилните основни форми на глаголите в немския език.

Микроструктурата на двата речника в много отношения не съответства на изискванията на модерната лексикографска теория и практика. Но за времето, в което са издадени е завидно постижение.

Микроструктурата на речниковите статии потвърждава, че „Вайганд (Дорич) 1913“ е речник, адресиран към ползватели, компетентни в ЕЦ. При липсваща компетентност в ЕЦ използването му е невъзможно или поне значително затруднено, защото многозначните отношения на еквивалентност не са коментирани и в резултат на това не могат да бъдат идентифицирани. Липсват също диастратни и диатопни данни. В отделни случаи немските еквиваленти имат семантичен коментар и то тогава, когато значението им е прекалено общо. Този коментар стои след еквивалента, отнася се до валентните отношения и е адресиран към ползвателите, компетентни в ЕЦ. Важна информация, заместваща езиковата компетентност се съдържа в КФ на българските заглавни думи. Тя се отнася до правописа, фонетиката (поставянето на ударение) и морфологията (неправилното образуване на глаголните форми в минало време, формите за род на прилагателните и формите за множествено число на съществителните). Родът на съществителните е даден само тогава, когато не може да се извлече от окончанието. В примерите има твърде малко информация за синтактичните структури и колокативните отношения, а мястото на примера много често е празно и не е интегрирано в подкоментара към формата на еквивалента.

Според разпределението на показателите, заместващи езиковата компетентност в КФ то „Дорич (Вайганд) 1918“ е речник за ползватели, компетентни в ЕЦ. Докато КФ на ЕЦ е празен, то КФ на ИЕ съдържа морфологични показатели за принадлежността към определена част на речта и за образуването на перфект със „haben“ или „sein“, както и синтактичните показатели „преходен“ и „непреходен“, като при тяхното маркиране е използван метода на импликацията.

За разлика от „Вайганд (Дорич) 1913“ при „Дорич (Вайганд) 1918“ отношенията на еквивалентност не се коментират чрез изрази от ЕЦ, а от ИЕ, което е проблем за ползвателите, некомпетентни в ИЕ. Освен това отношенията на еквивалентност, които засягат основното значение на речниковата дума въобще не се коментират. Въпреки липсата на КФ на ЕЦ – морфология, синтаксис, колокации и т.н. то „Дорич (Вайганд) 1918“ подобно на речниците на Миладинов може да се използва двустранно.

В сравнение с „Вайганд (Дорич) 1913“ „Дорич (Вайганд) 1918“ показва една по-сложна и богата микроструктура. Наред с показателите за еквивалентност много по-често се привеждат и примери. Позицията на примера и тук не е интегриран в подкоментара към формата на еквивалента.

През 20-те и 30-те години на 20 век се публикуват няколко малки до средно големи Немско-български речници, които въпреки някои нови неща, които въвеждат не превъзхождат речниците на Вайганд и Дорич. Това са речниците на Миладинов от 1930 година, на Донев от 1940 година и на Гео Милев от 1940 година.

4. Големите немско – български речници на Футеков (1942) и Шанов (1954)

„Футеков 1942“ и „Шанов 1954“ са първите големи немско – български речници, които както в макроструктурно така и в микроструктурно отношение правят скок в развитието на двуезичната лексикография с немски и български език. Те съдържат около 100 000 речникови статии. Единици на макроструктурата са не само думите и неправилните форми на глаголите, а и представки и наставки. При представките и наставките на глаголните форми е дадено ударение и делимост.

Що се отнася до формалните показатели и тяхното ситуиране в микроструктурата тези речници са до голяма степен сходни. Освен шрифта всички, заместващи компетентността формални показатели спадат към КФ на ИЕ. Тяхното едностранно разпределение предполага компетентност в ЕЦ. Показателите се отнасят до морфологията и синтаксиса на глаголите и съществителните.

Важна особеност на речниковите статии при „Футеков 1942“ и „Шанов 1954“ е употребата на формални варианти, диференциращи значението, като средство за йерархизиране на микроструктурата, които могат да включват множество семантични интеграти.

Формалната йерархия на лексикографския текст се основава на морфологичната и синтактичната променливост. При глагола в двата речника формално средство за йерархия са разликите силен/слаб, възвратен, преходен/ непреходен глагол, а при Футеков и безличен глагол, минало сегашно причастие, субстантивиран инфинитив, както и синтактичните връзки с предлози и наречия.

Между „Футеков 1942“ и „Шанов 1954“ има съществени разлики що се отнася до коментирането на отношенията на еквивалентност. Докато КЕ в двата речника съдържа голям брой прагматични показатели (предимно от диастратен тип), при „Футеков 1942“ при всички части на речта с изключение на глагола се включват и семантични показатели, предимно синоними и сложни думи. Отношението на еквивалентност се идентифицира и чрез препратки към илюстрации. При „Шанов 1954“ отношението на еквивалентност се идентифицира само чрез примери и прагматични показатели или остава неидентифицирано.

Речниците „Футеков 1942“ и „Шанов 1954“ се различават и по употребата на интегриращи методи при оформянето на лексикографските текстове. Речниковите статии при „Футеков 1942“ в повечето случаи имат интегрирана, а при „Шанов 1954“ не интегрирана микроструктура.

Въз основа на направените анализи на двата речника в обобщение може да се подчертае, че „Шанов 1954“ в сравнение с „Футеков 1942“ в лексикографско – описателно отношение е по-несъвършения.

5. Немско – български речник на Янаки Арнаудов от 1965 година

„Арнаудов 1965“ е първият речник, издаден от научна институция, а именно от Института по български език към БАН. Авторите на „Арнаудов 1965“ си поставят задача, да създадат един голям немско – български речник (с около 100 000 статии), в който да не се включват остарелите думи от по-ранния немско – български речник и да се поместят новите думи и новите значения на думите, появили се след Втората световна война. Опитват се да обърнат по-голямо внимание на диастратното и диатопното диференциране на немския език. Тези намерения са реализирани в речника. В своята макро- и микроструктура речникът съдържа голям брой професионални и разговорни думи и значения на думите, които в по-стария немско-български речник не се срещат.

В „Арнаудов 1965“ е въведена и съответно маркирана специфичната лексика на немския език във ФРГ, в ГДР, в Швейцария и в Австрия. Обсъдената вече практика в българската двуезична лексикография с немски и български език в макроструктурата да се включват не само лексеми, а и неправилни граматични форми и елементи на словообразуването се запазва и тук. Като единици на макроструктурата се появяват префикси и за първи път префиксоиди (*erg-, grund-, haupt-, giesen-* и други). За разлика от „Футеков 1942“ и „Шанов 1954“ тук суфиксите не са включени.

Микроструктурата на речниковата статия се характеризира както и при „Футеков 1942“ и „Шанов 1954“ с едностранно разпределение на формалните показатели (само в частта на ИЕ). КФ съдържа показатели за фонетичната структура (ударение и произношение), за морфологичното изменение (спрежение, склонение, степенуване) и за първи път синтактични показатели на глагола (отношения на валентност и формите на синтактичните актанти). Диференциращите значения варианти на формата на глагола и тук се употребяват като средства за йерархизиране в микроструктурата на статията на думата.

В КЕ, който както и в по-ранните речници съдържа семантични и прагматични показатели, се забелязват множество нововъведения. В противоречие с досегашната практика тук показателите се формулират не в ИЕ, а в ЕЦ. Семантичните коментари в повечето случаи имат индиректен характер и съдържат колокативни партньори, които стоят в скоби, в нормален шрифт, след еквивалента. Прагматичните показатели стоят пред еквивалентите и примерите, в друг шрифт или в скоби след еквивалентите и пред семантичните показатели. Като предимство в сравнение с предните речници може да се посочат многото стилистични показатели.

Арнаудов принципно показва една семантично интегрирана микроструктура. Принципът за семантична интеграция се нарушава само при синтактично мотивираното обединяване на фразеологизми и при обединяването поради един и същ еквивалент на няколко варианта на значението на съответната дума в един общ компонент на КФ на еквивалента.

6.Българско-немски речник на Ендлер / Валтер от 1980 година и Немско–български речник на Сугарева / Атанасова от 1986 година

Българско – немският речник на Ендлер/Валтер и Немско – българският речник на Сугарева/ Атанасова са средно големи (около 35 000 до 40 000 статии) и в макроструктурно отношение не показват нещо ново в сравнение с техните предшественици. В микроструктурно отношение обаче са първите речници, които

продължават подетата от „Вайганд (Дорич) 1913“ традиция за двустранно разпределение на заместващите компетентността формални показатели и чрез разширяването на КФ в частта на ИЕ и ЕЦ прави възможно двустранното използване на тези речници. За това способства и новата концепция за коментарите към отношението на еквивалентност.

И в двата речника КФ съдържа правописни, фонетични, морфологични и както при „Арнаудов 1965“ синтактични показатели. За разлика от „Сугарева 1986“ при „Ендлер/Валтер 1980“ се акцентира не само на речниковата дума и на еквивалента, а и на примерите. Морфологичните показатели са към глагола и съществителното. Те стоят директно в лексикографския текст или извън него. Синтактичните показатели (валентност и рекция) се въвеждат според принципа на контрастивността, т.е. само тогава, когато няма съвпадение между ИЕ и ЕЦ. Това се отнася не само за глаголите, а и за съществителните и прилагателните. Показателите – преходен и непреходен глагол се дават винаги при „Ендлер/Валтер 1980“ пред морфологичните показатели, при „Сугарева/Атанасова“ след тях. Освен това при „Ендлер/Валтер 1980“ те се появяват в КФ на ЕЦ, а при „Сугарева/Атанасова 1986“ в КФ на ИЕ, т.е. винаги при немския глагол, но без допълнителни указания се отнася и за българския глагол. Контрастиращите синтактични показатели не са в съответния КФ, а се появяват заедно, топографски погледнато след КФ на ЕЦ като самостоятелен компонент на КФ на еквивалента. Съществуващата в миналото традиция за йерархизиране на лексикографския текст чрез диференциращи значения варианти на формата тук не е спазена. Като средство за йерархизиране се използва само опозицията „възвратен – не възвратен“.

Важна разлика между „Ендлер/Валтер 1980“ и „Сугарева/Атанасова 1986“ се наблюдава по отношение на интегрирането на микроструктурата. При „Ендлер/Валтер 1980“ тя е интегрирана, при „Сугарева/Атанасова 1986“ - не интегрирана. Позицията на примера при „Ендлер/Валтер 1980“ е към субинтеграцията, а при „Сугарева/Атанасова 1986“ е след знака ¶ като самостоятелен компонент на КФ на еквивалента. След този знак при „Ендлер/Валтер 1980“ стоят устойчивите словосъчетания. Понякога при „Сугарева/Атанасова 1986“ чрез семантично не интегрираните примери се въвеждат и нови значения на речниковата дума. При „Ендлер/Валтер 1980“ принципът за семантично мотивирана интеграция се нарушава само, когато няколко варианта на значението на речниковата дума отразяват един и същ еквивалент.

Основното средство за идентифициране на отношението на еквивалентност е коментирането чрез семантични и прагматични показатели – както е при по-старите речници. Новост при „Сугарева/Атанасова 1986“ е това, че семантичното идентифициране на отношението на еквивалентност става чрез въвеждането на колокативни партньори в немския и в българския език. Семантичното коментиране чрез синоними се извършва само в немския език. Това се отнася и за „Ендлер/Валтер 1980“.

7. Големият българско – немски речник на проф. д-р Павел Петков, проф. д-р Карл Гутшмит и д-р Биргит Игла от 2001 година

През 1984 г. в Берлин стартира проектът по написването на голям Българско – немски речник (ГБНР), който да бъде изграден така, че да може да се използва както от българи, така и от немци. Сформира се авторски колектив от слависти от университета „Хумболт“ в Берлин и германисти от Софийския университет под ръководството на проф. К. Гутшмит, проф. П. Петков и д-р Б. Игла.

Както в макроструктурно, така и в микроструктурно отношение това е един голям речник, който е успял да обхване диатопното, диастратното и диафазно разслоение на словното богатство на българския език както никой до сега. Заради чуждите ползватели с интерес към славистиката са включени голям брой думи от българската класика, които за съвременния българин са остарели и отчасти неразбираеми. Речникът обхваща около 130 000 думи и устойчиви словосъчетания и около 350 000 значения. За първи път в българската лексикография е въведен новият немски правопис, който скоро след това става задължителен.

Не само немските, но и българските думи са снабдени с богата морфологична и синтактична характеристика за образуване на формите и за съчетаване на думите в изречения. В съответствие с лексикографските изисквания към двуезичните речници е обърнато голямо внимание на многозначността на думите и на тяхната употреба. За да могат да се идентифицират различните значения на българските думи, към всяко едно от тях е поставено семантично обяснение за българския потребител, а в някои случаи и допълнително обяснение за немския потребител след еквивалентите.

Микроструктурата на „ГБНР“ показва двустранно разпределение на заместващите компетентността формални показатели, следователно е адресиран както към ползватели с компетентност в ИЕ, така и такива в ЕЦ. С морфологични и синтактични показатели към формата са снабдени и основните форми на глаголите и съществителните имена в примерите и фразеологизмите. За разлика от „Ендлер/Валтер 1980“ и „Сугарева /Атанасова 1986“ синтактичните показатели към ИЕ и ЕЦ не са отделен компонент на микроструктурата, а са интегрирани в съответния КФ. При тяхното цитиране строго се спазва принципът на контрастивност. Отношението на еквивалентност се коментира последователно чрез идентифициране на семантичните и прагматични показатели, по – рядко само на прагматичните показатели и/или примери. Регистрираните вече при „Миладинов 1900“ коментари към еквивалента в две части тук се срещат много по – често. В първата част (в скоби пред еквивалента) стоят семантичните показатели в ИЕ, във втората част (след еквивалента, в курсив) – семантичните показатели в ЕЦ. Тъй като семантичните показатели в първа и втора част

изпълняват идентифицираща функция за ползвателите от двете страни, често те не са смислово еднакви.

Стилистичната информация се отбелязва чрез стилистични маркери, които стоят след граматическата характеристика на думата. Идентифицирането на отделните значения (за български читатели) се осъществява чрез синоними, родови понятия и колокационни връзки в текста, поставени след поредния номер на значението, а така също и чрез примери. Идентифицирането на многозначни немски еквиваленти (за немски читатели) става по същия начин след тях, като поясненията са в курсив. Омонимите се привеждат в отделни статии и за тяхното идентифициране се включват семантични пояснения. В края на речниковата статия и към отделни значения след знака ◇ се привеждат фразеологични съчетания.

Грамматичната информация се привежда както за българските думи, така и за техните немски еквиваленти. Тя разкрива образуването на морфологичните форми, когато то не е подчинено на общи правила, и рекцията на глаголите, прилагателните и съществителните, когато тя е различна в българския и немския език. Грамматичната информация се привежда непосредствено след думите или се препраща към указанията за използване на речника.

Литература:

- Бояджиев, Т. 1986. *Българска лексикология*. С. Наука и изкуство. 268 – 297.
- Petkov, P. 1985. *Zur Typologisierung der zweisprachigen Wörterbücher*. In: Georg Stötzel. *Germanistik – Forschungsstand und Perspektiven*. I. Teil. *Germanistische Sprachwissenschaft, Didaktik der*

deutschen Sprache und Literatur. Berlin – New York. Walter de Gruyter. 74 – 80.

- Steinke, K. 1990. *Bulgarische Lexikographie*. In: Hausmann, Fr. J. / O. Reichmann / H. E. Wiegand / L. Zgusta. *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires*. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Zweiter Teilband. Berlin-New York. Walter de Gruyter. 2304 – 2308.
- Wiegand, H. E. 1996. *Das Konzept der semiintegrierten Mikrostrukturen. Ein Beitrag zur Theorie Zweisprachiger Printwörterbücher*. In: Wiegand, H. E. *Wörterbücher in der Diskussion II. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium*. Tübingen. Niemeyer. 1 – 82.

РЕЧНИЦИ

- Арнаутов, Я., А. Димова, Г. Минкова, Л. Андреева, М. Наумова. 1965. *Немско – български речник*. С., БАН
- Миладинов, И. 1893. *Българо – немски и немско – български речник*. С., Братя Миладинови
- Петков, П., К. Гутшмит, Б. Игла. 2001. *Българско – немски речник*. С. Атлантис
- Сугарева, Т., В. Атанасова. 1986. *Немско – български речник*. С., Наука и изкуство
- Футеков, З. 1942. *Голям илюстриран немско – български речник*. С., Издание на автора
- Шанов, Б., Ж. Драгнева, Л. Влодова, Ст. Ив. Станчев. 1954. *Немско – български речник*. С., Наука и изкуство
- Doritsch, A., unter Mitwirkung von prof. Dr. G. Weigand. 1918. *Deutsch – bulgarisches Wörterbuch*. Leipzig. Otto Holtze's Nachfolger
- Weigand, G., unter Mitwirkung von A. Doritsch. 1913. *Bulgarisch – deutsches Wörterbuch*. Leipzig. Otto Holtze's Nachfolger

Препоръчана за публикуване
Редакционна колегия